

'Hermenötik Bizi Neden İlgilendiriyor?' Konferansı, Burhanettin Tatar, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Konferans Salonu, 16 Mayıs 2008, Üsküdar, İSTANBUL

On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğretim üyesi Prof. Dr. Burhanettin Tatar 16 Mayıs 2008 tarihinde Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi'nde "Hermenötik Bizi Neden İlgilendiriyor?" başlıklı bir konferans verdi. Konuşmasına hermenötik kelimesinin kökenini açıklayarak başlayan Tatar, hermenötik tarihi, hermenötik tarihi için önemli sayılan isimler (Scliermacher, Dilthey, Heidegger), hermenötiğin temel problemleri, zamansallık, hermenötiğin iki temel kavramı metin ve yorum gibi hermenötiği anlamamıza yardımcı olacak önemli konulara değindi. Tatar'ın konuşmasından önemli notlar şöyleydi:

Hermenötik Nedir?

Hermenötik kelimesinin tarihi eski Yunan'a kadar uzanır. Hermenötik kelimesi eski yunan inanış biçimlerinde hâkim olan Hermes figürüyle yakından irtibatlıdır. Hermes, iletişim yöntemi insanlardan tamamen farklı olan, dil, kelimeler ve gramerin kendileri için bir anlam ifade etmediği tanrılar âlemi ile kelimeler ve gramerden bağımsız düşünemeyen insanlar dünyası arasındaki iletişimi sağlayan yarı ilahi bir varlıktır. İnsanlarla tanrılar arasındaki iletişimi sağlamak suretiyle hem insanların düşüncelerini, duyuş biçimlerini, kaygılarını tanrılara iletir hem de tanrılarının kararlarını, insanlar hakkındaki tasarımlarını insanlara aktarır. İşte hermenötik çaba, Hermes'in bu çabasıyla yakından ilişkilidir. Hermenötik, insanların kendi kaderleriyle ilgili olarak ilahi sesleri duyma ve bu ilahi seslere göre kendi tavırlarını geliştirme çabasıdır eski Yunan'da. Daha genel ifadesiyle ise hermenötik, doğrudan doğruya, haddi zatında açık olmayan, kendi başına kolayca kavranamayan bir şeyin insan dünyasının aydınlığı içerisine çekilmesi, kavranabilir duruma getirilmesi sanatıdır. Ama bunun vasıtaları, teknikleri var mıdır? Varsa nelerdir? Sorusu yaklaşık 2000

yıldır başta yunan düşünürleri olmak üzere günümüzdeki hermenötik filozoflarına varıncaya kadar herkesi ilgilendirmektedir.

Scliermacher: Hermenötiğin Evrenselliği

Scliermacher hermenötik tarihinden bahsederken görüşlerine değinilmesi gereken bir Hıristiyan kelamcısıdır. Scliermacher, kendisinden önce özellikle Hıristiyan teologların İncilleri ve Tevrat dediğimiz metinleri Hıristiyan hayatına getirme noktasında bir takım tekniklere sahip olduklarını bilen ve bu noktada bir eksikliğin olduğunu fark eden bir düşünürdü. Bir eksiklik vardı çünkü biz anlama sorununu, anlama konusunu metinlerin sadece kendi karakteristiğine göre ele almaya kalkarsak ve anlama yöntemlerini sadece bir takım dini metinlerin anlaşılması noktasında belirleyecek olursak, bu durumda, dini hayatla dini hayatın dışında kalan insanın gündelik, ticari, siyasi hayatı arasındaki organik bağ kopar. Bu açıdan bakıldığında anlama sorunu veya hermenötik dediğimiz sorun sadece kutsal metinleri anlama noktasına indirgenemez veya kutsal metinleri anlama metodolojisiyle kendisini sınırlayamaz. Scliermacher'ın yapmak istediği şey; Hıristiyan mesajının insanın bütün hayatıyla organik bir biçimde irtibatlı olduğunu göstermek amacıyla anlama dediğimiz sorunun aslında insanın bütün hayatını kuşatan doğumundan ölümüne kadar her an yaptığı bir faaliyet olduğunun altını çizmektir. Bu açıdan hermenötiği evrenselleştirmiştir. Burada hermenötiğin evrenselleşmesi demek; hermenötiğin hayatımızın her anında ve noktasında var olan bir çaba olması demektir. Hayatımızın her anında hermenötik yaparız ve hayatımızda bulunan her varlıkla bir anlamlandırma ilişkisi içerisine gireriz.

Dilthey ve Heidegger: Zamansallık

Scliermacher hermenötik tecrübenin yapısını, mahiyetini ve yöntemini ortaya çıkarmaya çalışan bir filozoftu. Onun bu projesini Dilthey ve Heidegger gerçekleştirmeye çalışmışlardır. Özellikle Heidegger insan bilincinin zamansallığına vurgu yapmış ve onunla hermenötiği temellendirmiştir. Öyle ki biz bugün hermenötik deyince işin açıkçası Heidegger'in temellendirdiği biçimde ele alıyoruz. Günümüzde hermenötiği, hermenötik yapan şey insan bilincinin zamansallığıdır. Peki zamansallık nedir? Zamansallık kelimesinin bugün bizim kullandığımız zaman kavramıyla ve saatle hiçbir ilgisi yoktur. Zamansallık kelimesi özü itibarıyla temelde varlıkların insan bilincine kendilerini oldukları gibi açmamasıyla ancak sınırlı bir biçimde varlığın kendisini inan bilincine açıyor olmasıyla ve bunun bir süreç olmasıyla ilgili bir kavramdır. Yani insan bilincinin bir şeyi kavradıkça hem kavradığını sınırlı olarak kavradığını fark etmesi hem de kendisinin sınırlı olduğunu anlaması anlamında bir kavramdır zamansallık. Zamansallık insan bilincinin merkezsizleşmesidir. Descartes düşüncesine baktığımızda orada bir merkez görürüz. İnsan bilincinde en kesin olan şey yani merkez teşkil eden şey onun düşünüyor olmasıdır. Dilthey ve

Heidegger böyle bir merkezin olmadığını savunur zamansallık fikriyle. O halde başka bir şekilde ifade etmek gerekirse; insan bilincinin zamansallığı, insan bilincinin sürekli bir şeylere yönelirken, bir şeyleri anlarken kendisini kaybetme riskiyle yüzleşmesi ve bir şeyleri anladıkça, anladığı şeyler arasında irtibat kurdukça tekrarkendisine dönmesi hareketidir. Yani bir tür döngüsel bir hareket çizilmesidir zamansallık. Hermenötiğin temelinde böyle bir zamansallık anlayışı vardır.

Benim kendi yorumlayabildiğim kadarıyla; Fatiha suresinde “ihtinassıradal mustakim” ayetini anlamaya çalışırken ister istemez karşımıza zamansallık sorunu çıkmaktadır. “Bizi doğru yola ilet!” derken doğru yol karşımızda hâlihazırda bir nesne veya bir bilimsel veri değildir. Doğru yol, doğru yola ulaşmaya çalışırken bir şekilde belki belirlemekte olan ama yine de tam olarak emin olmadığımız bir şeydir. Böylece insan bilinci daima tereddütte kalınca ve bir takım sorularla yüzleşince Cenab-ı Hakka sığınmanın anlamı ortaya çıkmaktadır. Eğer insan bilinci zamansal olmasaydı, nesnesini olduğu gibi yakalayabilseydi, anlamak istediği şeyi kuşatabilseydi o zaman zaten tanrıya muhtaç olmazdı ve böylece “Bizi doğru yola ilet” duasına gerek kalmazdı. Zaten duanın anlamı, temel esprisi zamansallıktadır.

Öte yandan zamansallık kelimesinin dönüşümle yakından ilişkisi vardır ve bu noktanın vurgulanması gerekir. İnsan bilincinin zamansallığı, insan bilincinin hiçbir zaman olduğu gibi kalamaması, anlarken dönüşmek zorunda kalması ve dönüşürken de nesnesini dönüştürmesidir. Böylece karşılıklı bir dönüşme faaliyeti esnasında ancak insan bilinci var olabilir, kendisini açabilir ve anlamaya çalıştığı şeyi sürekli farklı açılardan kavrayarak böylece bir sürekli dinamizm sağlayabilir ve genel anlamıyla ise geleneğin bir parçası olabilir. Eğer biz geçmişteki eserleri, geçmişte söylenen sözleri ve geçmişte ortaya konan bütün birikimleri oldukları gibi yakalayabilseydik karşımızda gelenek diye bir şey kalmazdı. Gelenek karşımızda duran bir geçmiş değildir. Geçmişin verisi değildir. Karşımızda sabit olarak duran geçmişin bir resmi de değildir. Tam tersine gelenek denen şey insan bilincinin zamansallığı nedeniyle insan bilincinin sürekli bir anlam arayışı içerisinde, geçmişin eserleriyle dönüşerek ve dönüştürerek irtibat kurma şeklidir. Ancak bu şekilde geleneğe ait olabiliriz ve gelenek bize ait olabilir. Hâsılı gelenek dediğimiz şey geçmişte ortaya çıkan bir şey değil anlama faaliyetini gerçekleştirirken ortaya çıkmakta olan bir şeydir.

Metin ve Yorum (Okur)

Okur nedir? Bu her zaman önemli bir soru olmuştur. Metinleri okurken, biz genelde metinlerin linguistik, tarihsel veya edebi anlamıyla ilgilenmeyi okur kavramıyla eşdeğer tutarız. Özellikle Kartezyen felsefe, düşünme biçimleri esnasında metinlerin anlamını kendinde bir şeymiş gibi tasavvur eder ve okuru bu kendinde şeyi olduğu gibi kavrayan bir özneye indirger. Kartezyen felsefe

bu şekilde, okur kavramını ortadan çıkarmaktadır. Oysaki okur, metnin anlamını olduğu gibi kavrayan birisi değildir. Okur kavramı hermenötik açıdan bakıldığında kendi kaygıları eşliğinde, kendi soruları eşliğinde, kendi anlam oluşturma, anlam bulma tasavvuru veya mücadelesi içerisinde metinlerle bir tür varoluşsal ilişkiye girme şeklidir. Okur ancak böyle oluşabilir. Bir metnin hakikati benim için doğru tarafı, bu metnin benim kaderime ilişkin, benim varlığıma ilişkin söyleyeceği şey nedir? sorusu açısından metinlere yaklaşıldığında canlı dinamik bir ilişki içerisine girmiş oluruz ve bu esnada da kendimizin zamansallığını peşinen kabul etmiş oluruz. Hasılı okur kavramı metinlerle hayati bir anlam ilişkisi içerisine girebilme sanatını ifade eder. Yazılı metinleri sadece linguistik olarak okumakla hiçbir ilişkisi yoktur.

Peki yazar nedir? Yazar, batı dilindeki karşılığı olan “author” kelimesine baktığımızda daha iyi anlaşılacak bir şeydir. Buna göre; yazar otorite demektir. Yani yazdığı metinle, ürettiği bir düşünceyle başka insanlar üzerinde bir şekilde dönüşüm sağlayabilen, düşünceleriyle onların entelektüel dünyalarına veya varoluşsal dünyalarına sızabilen ve bu yönüyle kendi okurlarını dönüştürme gücüne sahip olan insan demektir.

Yazar olgusu pek çok sorun alanı oluşturur. Gerçekte yazar hangi anlamda otoritedir? Şahsiyeti itibariyle mi, biyografik hayatı itibariyle mi, bireyselliği itibariyle mi yoksa yazdığı veya söylediği düşünceler itibariyle mi otoritedir? Heidegger ve sonrasında yazara dair şu düşünce ön plana çıkmıştır: Yazar dediğimiz şey her zaman metinlerin gerisinde duran ama asla doğrudan doğruya nüfuz edemeyeceğimiz bir tasarımdır. Özellikle biyografik yazarla irtibat kurmak imkânsızdır. Burada kastedilen şey şudur: Kişi, bir metni okuduktan sonra gidip yazarla tartışabilir ama yaptığı şey yazarla değil aslında yazdığı metnin yorumcusuyla tartışmaktır. Hermenötiğin yazara dair vurguladığı şey budur. Çünkü yazar bir kez eserini yazdıktan sonra kendi eseriyle ilişkisi açısından yazar olmaktan çıkar, kendi eserinin yorumcusu haline gelir. Yapacağı her şey kendi metnini yorumlamaktan ibarettir bundan sonra. Bu açıdan bizler aslında yazarla karşılaşmayız. Yazarlarla aslında yüzleşmeyeceğimizi belki en yalın Aristo anlatır. Aristo, “Biz bir köpeğe bir noktayı işaret ettiğimizde köpek işaret ettiğimiz noktaya değil, elimize bakar.” der. Yani eğer bir cümleyi gördüğümüzde cümlenin işaret ettiği noktayı anlamak yerine cümlenin kendisine ya da yazarın kendisine bakarsak sözü anlayamayız. Dolayısıyla sözü anlamak demek, daima yazarın ötesinde bir gerçekliğe bakmayı gerektirir. Yazar onun için direkt eseriyle veya gerçeklikten ayrı bir yerde duran bir kurama dönüşür. Bu durum, dünyevi veya felsefi metinler için rahatlıkla anlaşılabilir bir şeydir. Ancak ilahiyat bilimlerine sıra geldiğinde, özellikle ilahiyatta kelam alanına geldiğimizde Allah denilen varlığı nasıl anlamlandıracağız? Allah bir yazar mıdır? Yazarsa ne anlamda yazardır? Yazar değilse Cenabı Hak ile Kur’an metni arasındaki ilişki ve özellikle Kur’an-ı Kerimle bizim

aramızdaki ilişki açısından Cenabı Hakkın konumu nedir? Bunlar hakikaten üzerinde düşünülmesi tartışılması gereken önemli sorulardır.

İslam açısından düşündüğümüzde, bizim için gerçeklik Kuran dediğimiz metinde kaynamaktadır. Kuran, karşılaştığımız her problemde kendisine döndüğümüz metindir. Bir tefsir anlarken veyahut da bizi ilgilendiren bir fıkhi, bir kelami meseleyi anlarken sürekli Kuran'a geri dönme anlamında geri dönüş faaliyetimiz Kuran'ı metinleştirir. Buna göre, Kuran'ı metin yapan şey, insanların her bir durumda ona geri dönme çabasıdır. Ancak metin olarak Kuran karşımızda dururken metnin gerisinde tekrar Allah'a geri gitmek, Allah'ın düşünme biçimine geri gitmek Kuran'ın o metin olma durumunu nasıl bir şeye dönüştürüyor? Bu hakikaten önemli bir sorudur kanaatimce. Allah mı(yazar mı) yoksa Kuran mı(metin mi)? gibi bir ikileme düşmeden, bu iki merkezi kavramı mantıksal bir biçimde nasıl uzlaştırabiliriz? Bu önemli bir sorudur. Sufiler Allah ile canlı irtibat kurmadan, Kuran'ın anlamayacağını yani tecrübe oluşmadan Kuran ile canlı bağlantı kurulamayacağını düşünüyorlardı ama bunu da Allah'la bir tür manevi tecrübe ilişki içerisinde yorumluyorlardı. Fakihler ise hakikaten İslam düşüncesi içerisinde Kuran'ı bir yönüyle metin yapan düşünürlerdir. Çünkü her bir noktada Kuran'a tekrar geri gitme yolunu tercih etmişlerdir. Bu noktada, Kuran ile canlı irtibatımız noktasında Allah hangi konumdadır? İşte bu karşımızda bir problem olarak durmaktadır. Hâsılı, İslam ilahiyatı açısından üzerine tartışılması gereken birçok konu vardır.

Tatar, ortaya koyduğu önemli soru ve problemlerle dinleyenlere beyin fırtınası yaşattığı konferansını dinleyicilerden gelen soruları cevaplayarak sona erdirdi. Sorulan sorulardan birine verdiği cevap ise konferansın temel sorusu olan "Hermenötik bizi neden ilgilendiriyor?" sorusunun tam karşılığıydı ve özetle şu şekildeydi: "Diyalog hermenötüğün en yakın anlamıdır. Bu manada bizim geleneğimiz diyaloga, başka gerçekliklerle ilişki kurmaya imkân sağlayan, bunu teşvik eden bir gelenektir. Bu manada; hermenötik bizi ilgilendiriyor çünkü geleneğimiz bizi ilgilendiriyor."

Özlem ÜLKER

MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Din Sosyolojisi, İSTANBUL